

“КЕЧА ВА КУНДУЗ” РОМАНИДА МУСТАМЛАКА ХАЛҚ ВА ЎЗБЕК АЁЛИ ТАҚДИРИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ

Нодира Джохонгировна Холикова

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти

Хумоюн Абдулахат ўғли Умаралиев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти 3-курс талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романи қаҳрамонлари мисолида XX аср бошидаги Туркистон ҳаёти, ижтимоий муҳит, ўзбек аёли қисмати, жамиятда мавжуд, бироқ эътибордан четда қолаётган масалалар таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: ўзбек хонадони, қафас дарчаси, қушнинг изтироби, ниқобланиш, бахтсизлик нишонаси.

ABSTRACT

The article analyzes the life of Turkestan at the beginning of the 20th century, the social environment, the fate of Uzbek women, the problems that exist in society, but are ignored, using the example of the heroes of the novel "Day and Night" by Abdulhamid Suleiman oglu Chulpon.

Keywords: Uzbek family, cage window, bird suffering, disguise, harbinger of misfortune.

КИРИШ

Бадиий адабиёт – чексиз олам. У насрда ҳам, назмда ҳам чегара билмайди. Унинг ўзига хослиги – бу гўзаллик. Ўзбек адабиёти ҳам шу гўзалликдан сув ичади. Шу боис, ижод аҳли ҳамиша ҳар нарсани бадиий акс эттиришга ҳаракат қилиб келган. Жамият ривожини унинг адабиёти такомилга қараб белгиланади. Бугунги давлатимизнинг эртанги эгалари ёшлардир. Ўсиб келаётган ёш авлодни миллий маънавиятимизни англаш руҳида тарбиялашда эса адабиёт асосий қурол вазифасини ўтайди. Адабиёт инсон руҳиятида азал-азалдан яшаб келади. У миллат тақдирини ҳар жиҳатдан тасвирлаб бера олади, бу хоҳ маънавий ҳаёт бўлсин, хоҳ сиёсий. XX аср охирига келиб жаҳид адабиёти эрк учун, озодлик, ҳуррият учун кураш қандай бўлиши кераклигини тушунтирди. Шунини асло

унутмайликки, жаид адибларимиз фақатгина тушунтириб бериш билан кифояланишмади, балки ўзлари андоза бўлиб кўрсатиб ҳам бердилар. Улар ҳам назарий, ҳам амалий фаолиятда жадал одимладилар. Жаид ёзувчиларининг асарларида мавзу бир, яъни “Хуррият” бўлган бўлса-да, ҳар бир ёзувчи уни ўз услуби билан кўрсатар эди. Улар орасида Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг публицистик асарлари, шоир ва носир сифатидаги изланишлари ўзига хос дунёқарашнинг меваси эканлиги билан ажралиб турарди. Чўлпон “тонг юлдузи” бўлса, унинг дунёси она заминдан то юксак гумбазга қадар катта оламдир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ҳам Чўлпон ижодига юксак баҳо бериб, “XX аср бошларидаги миллатимиз тақдирини, унинг бошига тушган фожиаларни, озодлик ва эркинлик қадрини ҳеч ким бу мумтоз шоиримиз каби юксак пардаларда куйлаган эмас” [1; 9] – деган эди.

Чўлпон озодлик ва эркинликни ўз нуқтайи назари билан тушунган. Чўлпон эркинликни фақат юртдаги эр йигитлар озодлиги билан ўлчамас эди. У “озодлик” деган сўз замирида аёллар эркинлигини ҳам кўрарди. Шу боис, асарларида шу мавзунини ёритган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўтган асрдаёқ давлатнинг қай даражада ривожлангани ундаги аёлларнинг жамиятда тутган ўрнига кўра белгиланишини энг аввалгилардан бўлиб тушунган ва тушунтиришни истаган Чўлпон ижодини, хусусан, унинг ижодида хотин-қизлар тақдири масаласи борасидаги қарашларини яхлит ва тадрижий тарзда ўрганиш, илмий-амалий жиҳатдан фойдаланиш бугунги кун учун долзарб аҳамият эга. Бугунги кунда Абдулҳамид Чўлпон илмий-бадий меросининг ўзига хос жиҳатлари ҳамда бадий асарларининг адабий талқини масаласи аксарият битирув малакавий ишларда ёритилган. Чўлпон илмий-бадий мероси борасидаги илмий ишлар адабиётшунос ва филолог олимларнинг илмий изланишлари натижасидир. Тадқиқотчилар томонидан Чўлпон ижодида хотин-қизлар образи масаласи бўйича бир қатор таҳлиллар келтирилган, илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Чўлпон ижодининг ғоявий хусусиятлари ва унинг ижтимоий аҳамияти юзасидан тадқиқот ишлари олиб бориш ҳамда амалиётга тадбиқ этиш соҳа мутахассислари зиммасига юкланган. Чўлпон ижодий фаолияти юзасидан Озод Шарафиддинов [2], Замира Эшонова [3], Наим Каримов [4], У.Султонов [5], Г.Эрназарова [6], С.Йўлдошбекова [7], Х.Лутфиддинова [8], Д.Қуронон [9] кабилар илмий тадқиқот ишларини олиб борганлар.

НАТИЖАЛАР

Маърифатпарварлик адабиётида аёллар тимсоли ўзига хос реал тасвирланган. Бунда ўша давр тузуми қаттиқ қораланиб, аёлларни илм-маърифатга, жаҳолат ботқоғидан чиқаришга даъват этилади. Хусусан, Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” асарида Зеби тимсолида ўша давр аёллари эркислиги очиб берилади. Зеби, хуркак оҳу каби гўзал ва иложсиз. Унинг қалби шу қадар тозаки, ёмонлик ҳақида ўйлаш нима эканлигини ҳам тушуниб етмайди. У инсонларни севиб яшайди. Разолат тўлиб ётган дунёга муҳаббат кўзи билан боқади, бироқ жаҳолат тозалик ва гўзаллик билан келишмайди, гўдакдай беғубор бўлгани учун ҳам бағри ифлослик ва кирга тўла ҳаёт уни сиғдирмайди, шудрингдай тоза ва чечакдай покиза бўлгани учун ҳаётнинг шафқатсиз ва бадбўй ҳавосида нафаси бўғилади.

Биргина Зеби тимсолида ўша давр аёлларининг машъум тақдири, ўзгалар томонидан бўғилаётган келажаги, топталаётган шаъни ва ғурури, кўраётган жабр ситамлари тасвирланган. Аёл киши таълим олиши шунчаки ҳаёл, орзу эди. Уларни жаҳолатга етаклаётган қоқоқ ва кўзларини парда қоплаган жамиятга мазкур асарлар билан ойна тутилган.

Чўлпоннинг асосий мақсади ҳам мавжуд тузимни таг-томири билан ўзгартириш эди. Зеби фақат аёллик латофати ва олижаноб инсоний фазилатлари билангина эмас, айти пайтда хушовози билан барчанинг эътиборини тортади. Аммо ижтимоий тенгсизлик ҳукмрон бўлган ва аёллар кадр-қиммати оёқости қилинган жамиятда Зебининг орзу-ҳаваслари янчилади. Бу асар орқали Чўлпон Зеби ва унга ўхшаган жабрланган аёллар тақдирига ачинади. Уларнинг озод бўлишини истайди. Ўз тақдирини ўзи ҳал қилишини, хур-эркин, илм-маърифатли бўлишини истайди.

Профессор Озод Шарафиддинов муаллиф нигоҳи “ўзбек хонадонининг ичкараси” га қаратилганлигини таъкидлайдики, ундаги аёллар “катта ҳаётдан ажралган ҳолда, тўрт девор ичида, фақат бир-бирларининг дийдорларига термулиб, бу дунёнинг ҳузур-халоватидан, роҳат-фароғатидан маҳрум ҳолда умргузаронлик қилишга мажбур. Шу бўғиқ, диққинафас муҳит улардаги фазилатларнинг рўёбга чиқишига йўл қўймайди, аксинча, уларни бир-бирларининг тагига сув қуйишдан тоймайдиган, бажонидил ғийбат қилиш билан шуғулланадиган бачкана кимсаларга айлантиради”.

МУҲОКАМА

Энди эса фикр қиладиган бўлсак, бир-бирининг бахтини, шодлигини кўра олмайдиган, аксинча, мен нега

бахтсизман деб ўйлаб, ўзининг бахтсизлигининг сабабини ўз қавмидан кўриб яшайдиган инсоннинг қалб кўзи кўр бўладики, бу аён ҳақиқат. Бундай муҳитда яшаётган инсон қачон илм олиш ҳақида ўйлайди?

Чўлпон маҳоратининг кўзга кўринарли жиҳатларидан бири ҳам айнан шунда. Яъни Чўлпон асарларида мана шундай миллатни, халқни қолоқлик сари етаклаб борадиган чиркин муҳитни ҳам воқеалар асносида, образлар тасвирида бемалол ифодалаб бера олади. Чўлпон асарларининг илдизи ҳақиқатдир. Чўлпон асарлари реалликка асосланган, айнан мана шу жиҳати ҳам бу асарларнинг боқий бардавом эканлигини, ўзига хослигини ва бадиий қийматини йиллар давомида ошириб борса оширадики, асло йўқ бўлиб кетишига йўл қўймайди.

“Кеча ва кундуз” романида Зеби ва Салтанат қишлоққа боришга рухсат сўраш учун Зебининг отасини кутиб ўтиришганда беихтиёр ўйинга берилдилар, шу ўйин устига келиб қолган Раззоқ сўфининг осиклик қовоғини кўрган Зебининг кўнглидаги дард Чўлпон томонидан мана бундай тасвирланади: “...қафас дарчасининг очилишини кутган вақтида даричага каттакон бир кулф урилаётганини кўрган бир қушнинг изтиробини” [10; 33]. Яхшилаб аҳамият берайлик, бу каби тасвир камдан-кам учрайди. Тўғри, Зебини қафасдаги қушга ўхшатиш оддийдек кўринар, лекин бу ерда юз бераётган жараён ҳам эътиборга молик. Бу ҳолат рўй берганида Зеби тор уйдан чиқиб кўнглидаги қишнинг заҳликларини кетказишга умид боғлаётган эди. Шу сабабдан ҳам адиб ўз қиёслашига “қафас дарчасининг очилишини кутаётган вақтида” деб тўлдириш киритиб кетади. Яна бир жиҳат шундаки, адиб қафасига кулф осилган қуш демаяпти, “даричага каттакон бир кулф урилаётганини” айтаяпти. Мана бадиий нозиклик. Шу жумланинг ўзи Чўлпоннинг ҳали Зеби учун имкон бор демокчилигини кўрсатяпти. Асар давомида ростдан ҳам шундай бўлди. Қурвонбиби Раззоқ сўфини кўндирди. Ана шу ўринда икки нозик хилқат, яъни Зеби ва Салтининг шодлиги, шўх қийқиришларини қалам соҳиби нимага қиёс этганига қаранг: “...тобига келган чойдишдек шарақлашиб...” [10; 36]. Дарҳақиқат, бу ноёб ўхшатиш. Ўзбекнинг чойдишини қандай шарақлаб қайнашини чет элликларнинг барчаси ҳам билавермайди. Қолаверса, инсон хурсандчилигини бундай физик жараён билан боғлаш камдан кам ёзувчининг хаёлига келади.

“Кеча ва кундуз” романини ўқийётган китобхон илк саҳифаларданок унинг Чўлпон қаламига мансуб эканлигини билади. Асардан ўрин олган ҳаяжонга тўла лирик чекинишлар, ҳиссиётга йўғрилган гўзал лавҳалар ўқувчи қалбидаги ҳис-туйғулар шиддатини

ошириб юборади. Бу асарда жуда катта ҳаётӣ жараён қамраб олинган. Эрк масаласими ёки тенглилик, алдов ёки иккиюзламачилик, содиқлик ва хиёнат каби масалаларнинг барчаси асар замирига жойланган. Асар ўзининг мавзу хусусияти билан ҳам, тасвир гўзаллиги билан ҳам ажралиб туради ва алоҳида аҳамият талаб қилади.

Адиб “Кеча ва кундуз” романини ёзишга қўл уришининг энг биринчи сабаби ижтимоий-шахсий зарурат эди. Яъни ўз даврининг бағоят қалтис мавзусига қўл урган Чўлпон учун ўтмишни бадиий идрок этиш воситасида: а) ўзини қийнаган ижтимоий муаммоларга жавоб топиш-у замонасининг моҳиятини англаш; б) ўзининг кечмиш ҳаётида маъни, орзу-интилишларида асос бўлган-бўлмаганини билиш; в) ўзи англаган ҳақиқатни ифодалаш орқали мавжуд ижтимоий воқелик ва алдамчи сиёсатга нисбатан қалб исённи имкон доирасида четга чиқариш том маънодаги ички эҳтиёжга айланган эди. Бу ички эҳтиёжни юзага чиқаришга қаршилиқ қилувчи ташқи омиллар адибни “ниқобланиш”га мажбур қилганки, асар поэтикасининг айна шу хусусиятини эътиборда тутилсагина унинг мазмун-моҳиятини тўғри англаш мумкин бўлади. Айна пайтда романнинг тугалланмаганлиги уни бир-бирига зид икки турли талқин қилиш имконини қолдиради. Бу ўринда “Кеча”нинг қай жиҳатдан талқин қилиниши “Кундуз”нинг қандай тасаввур қилинишига боғлиқлигича қолади.

Чўлпон “Кеча ва кундуз” романини 1935-1937-йилларда яратган. Бу роман ўзбек миллатининг бадииятда акс этган солномасидир. 1936-йилда романнинг “Кеча” қисми босилиб чиққан. Адиб қатағонга учраганидан сўнг унинг кўплаб асарлари қаторида бу роман ҳам китобхонлар оммасидан беркитилди. Мустақиллик йилларида эса роман адабиётшунос олимлар томонидан жиддий ўрганилди. “Кеча ва кундуз” романи Чўлпон биографиясида ҳам, ўзбек романчилиги тарихида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Чунки бу асарда адибнинг ҳаётда орттирган билим ва тажрибалари, шеърят ва драматургия соҳасида эришган бадиий маҳорати жамланган. Чўлпон XX аср бошларидаги Туркистон ижтимоий муҳити, хусусан, чоризмнинг босқинчилик сиёсатини ичдан емирилиб бораётганини, маҳаллий амалдорларнинг разил қилмишларини реал акс эттиради. Асар бошидаги оддий бир оиланинг маънавий муҳит тасвири бора-бора романнинг бадиий матни моҳияти негизида ўзлик ва дунёни англаш, маърифат ва ҳурлик каби миллат тақдирига боғлиқ ҳақиқатлар билан уйғунлашиб кетади. Муаллиф миллатпарвар адиб сифатида ўзбек халқининг турмушида бошланган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий

ўзгаришларни, юрагини ўртаган ҳаётини муаммоларни зўр маҳорат билан тасвир этади. Асарнинг “Кеча” қисми оддийгина содда, оққўнгил ва ёш Зебининг аянчли қисмати билан яқунланади.

Романда акс этирилган воқеа 1-жаҳон уруши эндигина бошланган кезларда Ўзбекистондаги вилоятлардан бирида бўлиб ўтади. Романдаги қаҳрамонлардан бирининг: “Биз яқиндагина эшон тўполони бўлиб ўтган жойдан унча олисда эмасмиз” деган сўзларига қараб, воқеа Андижон вилоятининг Дукчи эшон қўзғалони бўлиб ўтган Марҳамат туманига яқин бир жойда бўлиб ўтган деб айтишимиз мумкин.

Бу давр ўзбек халқининг икки томонлама зулм остида эзилган даври эди. Маҳаллий бойлар бу даврда рус мустамлакачилари билан оғиз-бурун ўпишиб, ўз халқининг тарихий тараққиёти ҳақида эмас, уни иқтисодий, ижтимоий, маданий қолоқликдан халос этиш тўғрисида эмас, балки ўзларининг роҳат-фароғатлари, моддий фаровонликлари ҳақидагина жон куюнтиришар эди. Феодал тузум ва мустамлакачилик шароитида халқ тўғрисида ўйловчи, унинг қийин, машаққатли ҳаётини яхшилаш ҳақида қайғурадиган бирон сиёсий куч мавжуд эмас эди. Ёзувчи ана шу тарихий даврни бадий тасвир ва таҳлил этиш мақсадида асарни ёзган. Бу воқеа Зеби тимсолида очиб беришга қаратилган.

Чўлпон асарнинг бошидан охиригача Зеби характеридаги самимиятни, очиқликни энг муҳим белги сифатида кўрсатади. Унинг томирларида навқиронлик жўш уради, кўнглида эса теварак-атрофни қуршаб олганларга, дугоналарига, баҳорга, ҳамма-ҳамма нарсага муҳаббат ҳоким! У ҳали ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўрмаган. Зебининг мурғак қалби дунёда разолат ва қабихлик, ёмонлик ва ёвузлик борлигини сиғдира олмайди. Зеби тўрт девор ичида кишини эркисиз қилувчи ҳаволардан нафас олиб улғайди. У кўпроқ отасидан кўрқади. Отаси Раззоқ сўфи ўз уйининг қабристонлар қадар жим-жит бўлишини истайди. У хотин-ҳалаж олдида тил қалдиратишни раво кўрмайди. Зебини ҳаётсевар қилган омиллардан биттаси – унинг жарангдор овози. Унда ўзбек аёлларига хос фазилятлар жамланган. У поклик, гўзаллик, тозаллик ва навқиронлик тимсоли.

Роман бошлариданоқ Раззоқ сўфининг ўз жуфти ҳалоли – Қурвонбибига, ягона қизи – Зебига қилган муомаласининг ўзи бизга аёл кадр-қиммати нечоғлик бўлганини белгилаб беради. Асарда сўфи тил инсондаги энг азиз ва табаррук аъзо эканини уқтириб, “Уларни хотин кишидай паст махлуқ олдида хор қилинадими? Бўлмаса Ҳақ таолонинг бандалари ит билан ҳам гаплаша берсин! Йўқ, хотин кишига жуда зарур гап айтилади, у тоифа билан зарурат юзасидангина гаплашилади.

Вассалом!” – деб хулоса қилади. Бу парчани ўқир экансиз, беихтиёр, “Не-не буюк авлиёларни, донишмандларни, кўйинги, Пайғамбарларни дунёга келтирган аёлнинг ҳурмати шу бўлдимми?”, деб юборасиз. Наҳотки, аёл зоти ит билан тенг кўрилса! Балки Чўлпонни ҳам шу каби саволлар қийнагандир. “Чўлпон ҳикояларида юксак бадиий маҳорат билан тасвирланган ўзбек хотин-қизларининг тақдири бу романда ўзининг марказлашган бадиий инъикосини топди. Шу маънода “Кеча” романини инқилобнинг дастлабки йилларидаги ўзбек хотин-қизлари ҳаётининг бадиий қомуси деб аташ мумкин”. “Хотин-халаж олдида оғиз очиб тил қалдиратиш”ни ўзига раво кўрмайдиган Раззоқ сўфи учун ўз аёлини исми билан аташ, ёки халқимизга хос одатлардан бири – фарзандининг номи билан аёлини чақиритиш – ортиқча иш эди. Шунинг учун ҳам Қурвонбибини “Фитна” деб чақиради. Бобо-момоларимиздан қолган одатга кўра, оила боши аёлини ўзининг жуфти ҳалолани катта қизининг исми билан атаб чақиради, масалан, қизининг исми Сожида бўлса, Сожида дейди, агар аёли ва қизи бирга жавоб қайтарса, каттангни айтяпман дейди. Лекин Сўфининг аёл зотига “ҳурмати” шу экан, у аёл кишидан маслаҳат олиши учун Чўлпон таъбири билан айтганда, “Дунёга бошидан келиши керак” эди. Ёзувчи ўз романи орқали XX аср бошларидаги ўзбек халқи ҳаётини, ижтимоийликни, энг муҳими, давр муҳитини бадиий акс эттириб бера олди. Асар давомида Зеби характери икки йўналиш орқали очиб борилади:

1. Зебидаги гўзаллик, самимийлик, соддалик;
2. Зеби қисмати заволига сабаб бўлган муҳит.

Адиб асар бошидан бизни Зебининг оламига олиб киради. Абдулхамид Сулаймон ўғли Зебининг юз тузилиши, қад-қомати, сочлари тасвирини бизга чизиб бермайди, лекин ҳар бир китобхон Зебининг ўй-хаёллари, ҳаракатлари, самимиятидан келиб чиқиб “ўз Зебиси” ни яратиш олади. “Зебининг ўн гулидан бир гули энди очилиб келаётган мурғак қалби дунёда разолат ва қабиҳлик, ёмонлик ва ёвузлик борлигини сиғдира олмайди. Ҳатто, Зебини ўстириб-улғайтирган муҳит ҳам ундаги ҳаётсеварликни сўндира олмаган, Зеби эса ҳамма ўзбек қизлари сингари тўрт девор ичида кишини димиқтирувчи, эркисиз қилувчи ҳаводан нафас олиб улғайган”. Зебидаги соддалик, тобелик, катта инқилоб қила олмаслик бутун халққа хос хислатлар эди. Чўлпон асарда халқнинг миллий руҳиятидан келиб чиқиб типик воқеликни бадиийлаштиради. Бу ҳодиса хотин устига хотин олиш воқеаси орқали тасвирланади. Зебининг тўйи кечасида хотинларнинг атайин Зебига эшиттириб айтган гапларини эслайлик: “Қизингиз етилиб қолибди, мингбоши додхога бермайсизми? – деди уларнинг биттаси овозини

кўтара тушиб. – Буватаваккал адирида одам сонидай йўғон илонлар бор эмиш. Шуларга берсам бўлмайдим!..” Бу гапларни эшитган ҳар бир кишида Зебига нисбатан ачиниш кайфияти пайдо бўлади. Асардаги бахтсиз биргина Зебининг ўзи эмас, унинг кундошлари ҳам бахтсиз. Улар ўз қавмларини (аёл зотини) ўзлари хўрлайдилар. Улар бир-бирларига, аввало, аёл деб қарамайдилар, аксинча, кундошлар сифатида қарайдилар. Айнан мана шу уларнинг бахтсизлиги нишонасидир. Кундошларнинг ҳар бири бахтсиз эди. Улардаги бахтга зорликнинг ягона сабаби эса аёл қадр-қимматининг эътибордан четда қолдирилаётгани, аёлга қарата “Сен ҳам бахтлимисан?” дея бирор бора савол берилмагани, замона илм-фанидан бебахралик ва жоҳиллик ортидан кўр-кўрона эргашиб боришдир. Хотин устига хотин олаверадиган Акбаралида эса мен нима қиялман-у нима қилишим керак қабилдаги ўйловнинг ўзи йўқ эди. Асарда ёлғиз дилбандининг фожиасини кўриб туриб қўлидан ҳеч бир иш келмаган, рўзғор юки билан бирга давр юкини ҳам кўтара олмай руҳан эзилган Қурвонбиби ҳам бахтсиз ўзбек аёлининг, ўзбек онасининг сиймоси эди.

“Кеча ва кундуз” ҳаётлиги ва самимийлиги билан, мазмунининг теранлиги билан, қаҳрамонлар характерининг бутунлиги ва тўқислиги билан умрбоқий асарлар сирасига мансуб.

ХУЛОСА

Чўлпон ҳар бир жамиятнинг тараққий этганлик белгиси ундаги хотин-қизларнинг турмуш даражаси билан белгиланишини биларди. Шунинг учун ҳам айнан шу масалани ижодининг етакчи мавзуларидан бирига айлантирди. Чўлпон ижоди ғоясини англаш учун аввало Чўлпоннинг ўзини англаш зарур. “Чўлпонни англаш, уни мактаб кўкларга кўтариш эмас, уни идеаллаштириш эмас, унинг номига кўчалар-у санъат кошоналари қўйиш эмас, Чўлпонни англаш сўз санъатининг ботиний қонуниятларини англаш, уларнинг шоир ижодида қандай зоҳир топишини англашдир.

Чўлпонни англаш унинг буюк умумбашарий ғояларини, унинг юксак инсоний туйғуларини юракка сингдириб олишдир. Чўлпонни англаш – Ватанни, кўхна Туркистонимизни Чўлпон кўзи билан кўриб, Чўлпон юраги билан сева билмоқдир”. Сўз мулкининг султони бўлмиш Алишер Навоийни англаш – ўзликни англаш дейилгани сингари ўн олти ёшида адабиёт нима эканлигини халққа тушунтириб берган Чўлпонни англаш – маърифат ва ҳурриятни англаш демакдир, дейиш айни муддаодир.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Шарафиддинов О. Чўлпонни англаш. – Т.: Ёзувчи. 1994.
3. Эшонова З. Чўлпон поэзиясининг ғоявий-бадий хусусиятлари. – Т.: Фан. 1993.
4. Каримов Н. Чўлпон. – Т.: Фан, 1991.
5. Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари. –Т.: НДА, 1995.
6. Эрназарова Г. XX аср ўзбек поэзиясида миллий тафаккур ва унинг бадий талқини (Чўлпон, Ғ.Ғуллом, А.Орипов шеърини мисолида. – Т.: НДА, 2001.
7. Йўлдошбекова С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти. – Т.: НДА, 2002.
8. Лутфиддинова Х. Зеби, Зебона... – Т.: Фан, 1993.
9. Қурононов Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Т.: Шарқ, 2004. –360 б.
10. Чўлпон. Кеча ва кундуз. - Т.: Фан, 2018.